

PRIMERS CONTACTES DE VERDAGUER AMB ELS CATALANS DEL ROSSELLÓ*

11

Joan TORRENT FÀBREGAS

Quan el setembre de 1873 mossèn Cinto anà per primera vegada a les comarques ultrapirinenques on dos-cents anys abans la gent no hi parlava sinó el català, era un obscur poeta —*L'Atlàntida* encara no l'havia catapultat a la fama— i cap coneixença no tenia amb gent de lletres del país.

El motiu de l'anada a França fou de fer una visita, ell i mossèn Jaume Collell, a un grup de sacerdots barcelonins coneguts, entre ells Torras i Bages, els quals, fugitius d'un dels avalots anticlericals de la capital, s'havien refugiat a Vinçà. El nostre poeta emprengué el viatge en unes condicions físiques deplorables, malalt d'una dolorosa anèmia cerebral que al cap de poc l'obligaria a deixar la rectoria de Vinyoles d'Orís. En tal estat, no és estrany que el país no l'entusiasmés; segons Collell, «era tant la força del mal... que de res no feia cas ni res l'interessava... Sols vaig veure llampeguejar el desig en sa esmortuïda mirada quan, des de Prada, contemplàrem la magestuosa tossa del Canigó. —M'agradaria pujar-hi— digué en un moment d'entusiasme, que el mal feia apagar tot seguit» (*La primera anada de Mn. Verdaguer al Rosselló*, «Gazeta de Vich», 23 i 26 de juny 1923).

En aquesta ocasió, Verdaguer i Collell conegueren Antoni Puiggari, coronel d'enginyers de l'exèrcit francès que residia a Perpinyà (1851-1891); era un convençut catalanista, arqueòleg i afecionat a l'estudi de nostra llengua, aficions que li venien del seu oncle, Pere Puiggari, autor aquest d'una gramàtica catalana i d'un diccionari català-francès. En l'esmentat article, Collell explica la fonda impressió que els causà la visita que feren al savi coronel, per recomanació de Marià Aguiló amb el qual s'escrivia. «Sortirem de la visita amb la impressió d'haver vist un monument venerable, i quedà segellada una dolça amistat, que després ens feia comunicar amb vera fruïció amb l'ermità de Sant Cristòfol (nom del carrer on residia), com ell somrient s'anomenava. Nosaltres no passàvem mai per Perpinyà que no li féssim una visita». En un altre lloc (*Lo Patriarca del Rosselló*, article necrològic, «La Veu de Catalunya», 17 maig 1891), el mateix Collell dirà: «Sí, el coronel Puiggari era el patriarca venerable dels catalans de França; ell era com l'encarnació vivent

*Publicat amb el mateix títol a «Faig. Revista literària», Manresa, n. 29, novembre de 1987.

de l'esperit català que es va perdent en aquella hermosa contrada del Rosselló; i de sos llavis la nostra parla fluïa encara pura i neta, sense barreja. I tal com la parlava, l'escrivia».

No ens consta que aquella coneixença n'originés d'altres, aleshores, amb gent de lletres del Rosselló; cal advertir que, per aquell temps Verdagner, no tenia cap motiu especial, com tingué més endavant, per a desitjar fer amistat amb els catalans rossellonesos.

La manca de noves relacions persistí fins a 1879. És significatiu que en els sis anys transcorreguts, en l'*Epistolari* del poeta no aparegui cap lletra procedent de la Catalunya francesa. El fet és més intrigant per quant en 1877 esdevé l'aparició de *L'Atlàntida*, esdeveniment que d'antuvi tingué un ampli ressò en els medis intel·lectuals de França i mereixé entusiastes missives de felicitació a l'autor, de poetes i escriptors provençals, occitans i parisencs. La qual cosa ensems confirmaria la inexistència, encara, de relacions de germanor entre els literats del Principat i del Rosselló, amb algunes rares excepcions. Aquest fet increïble contrasta amb el cas dels felibres provençals, tot i que els lligams no eren tan forts, les relacions amb els quals, iniciades per Víctor Balaguer amb motiu del seu exili a França (anys 1865-1867), foren segellades amb la vinguda a Barcelona de Mistral, Roumieux, Bonaparte-Wyse i Paul Meyer, l'any 1868, per assistir als Jocs Florals, on Verdagner, seminarista encara, els pogué conèixer.

En el desenvolupament de les relacions frateres amb els catalans del Rosselló —que assoliren un elevat grau d'afectivitat— un destacat paper era reservat a Verdagner, amb el poema *Canigó*¹.

Una etapa decisiva s'inicia amb el doble sojorn del poeta als banys de La Presta (Alt Vallespir) els estius de 1879 i 1880, que tanta transcendència tindria en la concepció del poema canigonenc. Mossèn Cinto arribà a aquell establiment termal el 21 d'agost de 1879, d'acompanyant, com a capellà domèstic dels marquesos de Comillas, de llur fill Claudi López, encara solter, que patia d'una afeció pulmonar. La data es dedueix d'una carta de Verdagner a mossèn Collell de 24 d'aquell mes, en la qual li diu que han arribat al balneari, que la terra li agrada molt i que s'hi troba com el peix a l'aigua. Casacuberta calcula que aquest primer sojorn fou de dues o tres setmanes. Poc més o menys durà el sojorn de l'any següent, que degué finir devers mitjan juliol; com abans, mossèn Cinto hi anà d'acompanyant de l'hereu López.

Es pot dir que tot el que sabem d'aquests sojorns es troba condensat en les quatre pàgines del capítol III de l'estudi de Josep M. de Casacuberta *Excursions i sojorns de Jacint Verdagner a les contrades pirinenques*. Les activitats del capellà poeta durant aquells dies, hi són resumides així: «Mentre el fill del marquès de Comillas s'entretenia dibuixant rònegues cases, roures i penyals, ell trespava per les serres i sotalades vallespirenques, s'anotava llegendes i cançons populars, o esbossava poemes i somniava per primera volta en l'empresa del seu *Canigó*².

Sabem que l'intrèpid poeta pujà dues vegades a la pica del Canigó (pic de

Balaig) per diferents vessants. Sembla que l'any 1879 es dedicà a explorar les muntanyes de l'Alt Vallespir, conca del riu Tec³, mentre que l'any següent ho féu també a la conca del Tet, on degué visitar alguns pobles del Conflent, amb estades a Perpinyà.

Pel que respecta al contorn humà, mossèn Cinto i el fill del marquès hagueren de trobar al balneari una brillant societat de gent acabada pertanyent a l'alta burgesia, vinguda del migdia, centre i nord de França i de l'estranger, la qual rivalitzava en un luxe i ostentació que ratllava el ridícul. Els *messieurs* trescaven per les muntanyes amb levita i barret de copa, i les *madames* anaven no menys embarretades, habillades amb folgats vestits de faldilles arrossegantes, segons la moda dels salons de París. Per les polides carreteres i camins transitaven les *charrettes* i els *landaux* que portaven distingides famílies a les viles properes o a fer dinars i berenars a les fonts, servits per criats del balneari⁴. No tots els hostes d'aquest eren malalts que hi anaven atrets per la fama sanativa de les aigües; a més hi havia els que ho feien per figurar o bé per satisfer llurs aficions, com era el cas dels excursionistes i caçadors, naturalistes, pintors, escriptors i poetes.

Sembla que la presència de l'autor de *L'Atlàntida* passà desapercebuda. Sabem que hi féu dues coneixences. El primer any amb un banyer de l'establiment (cf. *En defensa pròpia*), qui li contà que en la seva joventut s'establí a Prats de Molló de barretinaire, ofici que havia après a Olot, i que hagué de plegar per manca de compradors. Aquesta història inspirà al poeta l'elegia patriòtica *La barretina*, «cançó de l'últim barretinaire de França»; premiada als Jocs Florals de l'any següent, es féu molt popular en les vetllades i actes catalanistes.

Sense que s'hagi pogut establir si fou l'any 1879 o el 1880, Verdaguer féu a la Presta una altra coneixença: amb Carles Bosch de la Trinxeria, de la qual aquest dona notícia en l'article *Cansons populars*, aparegut a l'«Almanach de *La Esquella de la Torratxa*» per a l'any 1892; el text corresponent —exhumat per Casacuberta (*Estudis sobre Verdaguer*, 165)— fa així: «Fa alguns anys, aní als Banys de la Presta per estrényer la mà a mossèn Verdaguer, que s'hi trobava. Pugí a sa cambra, no hi era; un criat me digué que havia anat a passeig. Cerca i roda, preguntant pel reverent; per fi lo vaig trobar a la vora del riu Tech, sentat sobre un roc; un vell pastor, de samarra i pell de moltó, sentat al costat seu, li cantava cançons, que mossèn Cinto s'apressurava a anotar amb llapis a son carnet». Bosch de la Trinxeria (Prats de Molló 1831-La Jonquera 1897) era nebot del coronel Puiggarí, pel qual degué saber que Verdaguer era a la Presta; terratinent acabalat, residia a la Jonquera i estiuejava al lloc nadiu. Persona culta, havia estudiat humanitats a Tolosa i ciències a Barcelona, i viatjà per Europa. Era molt afeccionat a l'excursionisme científic i a la cacera: practicà l'alpinisme a Suïssa i coneixia com qui més el Pirineu oriental. Quan mossèn Cinto el conegué, encara no havia començat a publicar al fulletó de «La Renaixença» i a les publicacions de les associacions excursionistes de Barcelona les amenes narracions i records de les seves excursions i caceres, on demostra els seus coneixements d'història natural, i

que deprés aplegà en diversos llibres; també publicà aleshores contes i novel·les costumistes.

En *Excursions y casseres en los Alts Pirineus* Bosch conta que compartia les aficions amb amics que s'hostatjaven als banys de la Presta. «Jo hi tenia aquell any tres amics i projectàvem fer una cacera als isards i passar alguns dies en les altes muntanyes». Un altre amic seu, *monsieur* Loret, era un savi botànic de Montpeller, el qual conegué vestit tot de negre, levita llarga i barret de copa, plantat sobre un penyal amb els braços enlaire, desemperat perquè no podia abastar un exemplar de la planta híbrida *Hiperacium pseudo-eriphorum*; amb ell «sortíem de matinet, quan lo temps ho permetia, i tornàvem a l'establiment (termes Poujade) portant cada u, dessota del braç, un feix de plantes i herbes de tota mena». Bosch segueix contant que anava amb aquest personatge un dia quan, en passar sobre la cascada d'Hannibal, veieren un individu que, valent-se d'una escala de corda, havia baixat al peu del caient d'aigua; en ser a dalt, portava, ficats dins una capseta, quatre ous de martinet o mirle d'aigua. *Monsieur* Hunt, que així es deia, era un savi naturalista col·leccionador d'ous d'ocell, que es jugava la vida pujant als més alts penyals per tal de capturar uns ous d'àguila imperial que niava en aquelles muntanyes; segons edició de *monsieur* Loret, tampoc no deixava mai el barret de copa; i no cal dir que també es feren amics.

L'encontre amb Verdaguer degué ser breu, i Bosch no diu que aleshores s'haguessin tornat a trobar. L'amistat, però, perdurà i ambdós s'intercanviaren alguns dels llibres que publicaven, com sabem per les cartes conservades. Fins ara només coneixiem la de Bosch datada a la Jonquera el 16 gener 1886 (*Epist. de J. V.*, 101 i s.), en la qual dóna les gràcies al poeta per la tramesa d'un exemplar de *Canigó* i diu que és immerescuda la dedicatòria «al primer excursionista de nostres Pirineus», que sent «no poguer correspondre a sa amabilitat, puig que mos humils escrits es troben esparcit en lo suplement de *La Renaixensa*» i que això l'obligarà a reunir-los en un tomet «per tenir el gust d'oferir-ne un exemplar en homenatge al cèlebre autor de *Canigó*; encomia l'exactitud de les descripcions del poeta, «son llibre és un ver guia que serà útil a tot excursionista», i acaba preguntat si les jonquilles blanques, esmentades en el poema, són la flor *huzula nivea* del grup de les jonvàces.

Recentment han aparegut quatre cartes inèdites, adreçades per Verdaguer a Bosch, que seran incloses en l'*Epistolari*, volum XI (5). La més antiga, del 28 novembre 1886, té per objecte agrair la dedicatòria de l'article de Bosch *La llegenda de sant Guillem de Gombred (Alt Vallespir)*, «que publica *La Renaixensa* d'avui»; referint-se a la llegenda, diu: «M'és nova en part i la trobo notabilíssima». Hi ha, en aquesta carta, uns paràgrafs intrigants que introdueixen uns dubtes quant a l'any que Verdaguer i Bosch es conegueren a la Presta: «¿Se recorda V. haver passat per Prats de Molló, un dia de primers de juliol envers l'any 82, amb un isard penjant en lo matxo davanter? Jo crec que era V. que baixava d'aquells cims, quan jo hi pujava per primera volta atret per sa bellesa eterna, que Déu me perdoni si he desflorat. Fou l'encontre

de la formiga aplegadora i la cigala inútil». És evident que aquest text conté elements contradictoris, com és que l'any 1882 Verdaguer hagués vist Bosch que baixava d'aquells cims (que no podien ser altres que els del Canigó) *quan ell hi pujava per primera volta*, essent així que el mateix poeta dirà (*En defensa pròpia*) que des dels banys de la Presta «fiu la primera volada als cims del Canigó, somniant i començant d'escriure la llegenda pirenaica d'aquest nom», la qual cosa, com és sabut, s'esdevingué l'any 1879. Tampoc no concorden amb aquesta asserció els mots «un dia del mes de juliol», ja que l'any 1879 l'estada al balneari fou el setembre; en canvi, s'avindria amb l'escaiença dins aquell mes del sojorn de 1880, en què per segona vegada mossèn Cinto pujà al Canigó. No hi ha dubte, doncs, que el poeta equivocà l'any i que l'encontre visual hagué d'ocórrer un dels anys 1879-1880. Altrament l'expressió «Jo crec que era V.» confirmaria que Verdaguer i Bosch encara no es coneixien personalment i que en aquella ocasió no arribaren a parlar-se.

En la segona carta, escrita pocs dies després, el 18 desembre 1886, Verdaguer expressa la seva condolença a Bosch per la mort del pare, i diu: «Rebi sa carta, tan plena d'afecte i de recorts, i em planc de no haver-lo acabat de conèixer en les *muntanyes regalades*.» És de doldre que no hagi aparegut la carta de Bosch «tan plena... de recorts», la qual potser ens hauria aclarit els dubtes sobre l'any de llur coneixença. Encara els mots finals, que podrien fer pensar que aquella no s'havia produït, no hi ha dubte que ací signifiquen que no arribaren a conèixer-se amb l'amplitud i suficiència desitjades pel poeta, en l'element propi de Bosch, o sigui, en les «muntanyes regalades», paraules subratllades en la carta. La qual cosa confirmaria que l'encontre personal fou de breu durada i que no es repetí posteriorment.

Una altra carta de Verdaguer, de 30 març 1887, més breu, diu: «Grans mercès per son bonic i profitós llibre que acabo de rebre, *Recorts d'un excursionista*. Vaig llegir-lo a bossins, ara el llegesc seguit i m'agrada tant com la primera vegada. És la millor guia i lo millor estudi que s'ha fet d'aqueix tros bellíssim del Pirineu. Lo felicito de cor». Era el primer recull d'articles que Bosch publicava, els quals havien vist la llum abans en «La Renaixença».

La darrera carta és datada 27 març 1889. «Endressat per V., ha vingut a visitar-me en mon racó de Portaferrissa son últim fill *L'hereu Noradell*, que ja coneixia i estimava més de lo que V. es creu. Fou la primera novella que vaig llegir en lo darrer Consistori, i de cap d'elles he guardada una impressió més bona». Com observa Josep M. Domingo en el seu documentat estudi, Bosch presentà als Jocs Florals barcelonins de 1888 —dels quals mossèn Cinto fou mantenidor— aquella novella seva, amb un títol diferent, *Marcial Noradell (noveleta empordanesa)*, sense que resultés premiada.

Continuant el tema de les coneixences que Verdaguer féu amb motiu dels dos sojorns als banys de la Presta, cal destacar les relacionades amb l'activitat que aleshores hagué d'absorbir la major part del seu temps, simultanejada amb les excursions: la recerca de material folklòric pirinenc, iniciada l'agost de 1878 en avinentesa de l'estada al santuari de Montgrony. Ara hagué d'és-

ser una grata sorpresa per a ell de comprovar que en els pobles i caserius muntanyencs del Vallespir es parlava un català poc diferent del de la vessant hispànica, enriquit amb modismes peculiars influïts pel contacte amb la llengua francesa, i que ensems s'hi conservava un riquíssim repertori de cançons i tradicions que pràcticament tampoc no es diferenciaven de les que havia recollit a Folgueroles.

Hagué de lliurar-se a aquesta tasca en cos i ànima. En són bona prova les abundants transcripcions i notes que es troben en els manuscrits conservats.

La collita de cançons populars resultà una de les més completes de Verdaguier centrades en una comarca. En el consciencios estudi de Josep M. de Casacuberta *Jacint Verdaguier, collector de cançons populars*, on es recull un total de 120 cançons transcrites pel poeta en diversos indrets, una tercera part (36 cançons i 5 corrandes) corresponen a l'Alt Vallespir; la major part fou inclosa per Milà i Fontanals en el *Romancerillo*, que aparegué al cap de poc (any 1882). D'altres materials folklòrics recollits aleshores pel poeta es troben barrejats, amb la mateixa profusió, a les llibretes inèdites, estudiades per Casacuberta, pendents de publicació en la «Biblioteca Verdaguieriana». Una d'elles (ms. 325/IV 12º de la Biblioteca de Catalunya) conté, entre d'altres descripcions, una ascensió al pic de Balaig, del Canigó, així com bon nombre de tradicions i notes curioses, llistes d'animals (ocells i aus de rapinya i «animals de terra») amb llurs noms catalans i francesos i alguns amb la correspondència científica llatina⁶. Una altra llibreta conté 5 rondalles, notes lèxiques, mots o expressions dialectals del Vallespir o del Rosselló, gallicismes, etc. (cf. Casacuberta, *Estudis sobre Verdaguier*, 164).

Mossèn Cinto hagué d'estendre les enquestes als diversos poblats de la comarca; per les referències del *Romancerillo* sabem que la major part de les cançons les recollí a Prats de Molló. Cal suposar que els rectors dels pobles el posaren en la pista de moltes de les persones que li donaren notícies de l'antigor, gairebé totes les quals devien ser d'edat avançada. En les llibretes no hi figuren els noms, si bé alguna vegada les designa per llurs oficis. «Les bruixes dels Pirineus, Conflent, Cerdanya i Rosselló tenien son punt de reunió en Canigó (pastor eugasser de l'Euget)». «Un cassaire d'ous (comprador) m'acaba de contar que al cim de Canigó hi ha una anella de ferro on Noé estacà la barca al baixar de nivell l'aigua del Diluvi». «En la rectoria de St. Salvador un manobre em diu que els moros tenien lo gran ajuntament en les tres torres de Cabrenys, des d'on es feien signes amb la torre de Cos, d'aquella amb la de Ratera, després amb la d'Albera, Taltabuit i per últim amb la de Banyuls, anomenada del Diabre». D'altres comunicats són: «un pescaire de Prats de Molló», «un treballador (fargaire) de la farga de ferro de La Preste».

En altre lloc de la llibreta, mossèn Cinto es plany: «Ara, d'ençà que el Rosselló s'és plantat de vinya, la gent del Vallespir, abans molt casolana, hi baixa a colles a treballar, i aquestes supersticions, i lo que és de sentir, les boniques tradicions i cançons se van esborrant de sa memòria i aviat aviat no en quedarà rastre».

Si fins ací es pot dir que Verdaguer no féu a la Presta altra coneixença amb gent de lletres que la de Bosch de la Trinxeria, en canvi li foren molt profitosos per al poema els contactes amb gent senzilla i creient de les muntanyes, que el feren sentir com si es trobés a Catalunya.

De retorn de la darrera estada als banys de la Presta, devers mitjan juliol de 1880, sabem, per una carta inèdita a Antoni Puiggarí, que el poeta anà a Vic. Disposant encara d'una mesada i mitja de vacances i de bon temps, delerós de conèixer el nostre Pirineu, es traslladà a Núria, des d'on féu excursions al Puigmal, estanys de Carencà «i potser a algun altre lloc» (Casacuberta); tot seguit anà a Llívia, per la vall d'Eina, i partint de Puigcerdà, recorregué l'Alta Cerdanya, on Casacuberta calcula que romangué una mesada, o sigui, tot l'agost. Ara bé, la carta a Puiggarí esmentada ens dóna interessants clarícies respecte a d'altres llocs on Verdaguer estigué aleshores; i ensems ens assabenta de noves amistat que féu al Conflent i al Rosselló, on retornà.

La carta al·ludida forma part d'un lot de cinc d'inèdites adreçades per mossèn Cinto a Puiggarí, que així mateix seran incloses en el volum XI de l'*Epistolari*⁷. La més antiga, datada a Santa Perpètua de la Moguda el 24 octubre 1880, diu així: «Estimadíssim amic i respectable senyor: Tanmateix és hora de recordarme de V. que tants bons dies me donà eix estiu a Perpinyà; mes no és pas que l'hagi oblidat ni un dia. Després d'haver-nos despedit en uns dies tant tristos per V., me'n vinguí a Vich, des d'on torní a pujar a les altures del Pirineu, fent algunes excursions per la Cerdanya i el Vallespir. Amb moltes persones parlí de V. en aquell viatge, entre les quals citaré a Mn. Vidal de Thuir i al sabi i estudiosíssim sacerdot M. Tolrà, que tinguí l'honor de conèixer en son mateix poble. Torní a escalar la muntanya de Canigó, muntí a Puigmal i a Puig Perich, visití los estanys de Noedes i de Carlit, les ruines de Mirmada, etc., i me'n aní amb lo cor ple d'afecte i amb lo cap ple d'idees, d'eixa hermosa comarca germana del meu país. Lo Rosselló és una terra verament privilegiada, per Déu sembrada de monuments primitius, plena de verdor i de vida i coronada pel Canigó, la muntanya més hermosa que he vist, després de Montserrat. Aquí li envio la cançó del romeu, que és la més bonica que ens queda d'eix monestir⁸. La lletra religiosa del contrapàs és molt escassa, i això fa que no la he trobada encara, mes penso enviar-li prompte. Lo llibre titulat *Apuntes paleogràficos para uso de los alumnos* se ven (6 pessetes) a ca'n Verdaguer, corresponal de M. Latrobe, a qui li agrairé salute de part meva...».

Segons aquesta missiva, mossèn Cinto, després de fer algunes excursions per la Cerdanya, hauria tornat al Vallespir, segurament de pas, i recorregué una part del Conflent, amb estades a Tuir, Prada i les runes del legendari poblat de Mirmanda, entre d'altres lloc; aleshores degué conèixer, si és que no els havia conegut abans, els seculars monestirs de Cuixà, Marcèvol, Serabona, Sant Martí, la visió dels quals li inspirà aquell hivern l'elegia *Los dos campanars*, en la qual els cloquers de Cuixà i Sant Martí del Canigó dialoguen tot recordant l'esplendor passat.

Entre la gent de lletres que el capellà poeta conegué en aquesta estada al

Conflent, si bé en la carta només s'esmenten els noms de Vidal i mossèn Tolrà, hagué d'haver-n'hi força d'altres, segons que pot deduir-se de l'expressió «Amb moltes persones parlí de V. en aquell viatge». Pensem que per aquest temps el nom d l'autor de *L'Atlàntida* forçosament era conegut i admirat per la gent lletrada del Rosselló que havia llegit el ja famós poema escrit en català; i la presència de mossèn Cinto ara hagué d'ésser advertida i propalada. El més eficaç propagandista del poema i el seu autor hagué d'ésser Puiggarí, persona molt relacionada a Perpinyà.

Dels noms esmentats per Verdager en la carta, M. Vidal (llegiu «*monsieur Vidal*») sens dubte era Pere Vidal, historiador, bibliotecari de Perpinyà, autor d'una *Guide du Roussillon*, citada pel poeta en les notes de *Canigó*. L'any 1883 participà a l'aplec catalanista de Banyuls, Elna i Perpinyà.

Monsenyor Josep Tolrà de Bordas, «sabi i estudiosíssim sacerdot» segons Verdager, qui diu haver tingut l'honor de conèixer-lo en el seu mateix poble, havia nascut a Prada l'any 1824; advocat, prelat domèstic de Sa Santedat, historiador, professor del seminari menor de Prada; posseïdor d'una ampla cultura, fou un gran admirador de l'obra de Verdager. L'any que es conegueren devia preparar *Une épopée catalane au XIX siècle. «L'Atlantide» de don Jacinto Verdager*, considerat l'estudi més complet del poema; sortí l'any següent (París 1881), mereixent una carta molt laudatòria de Mistral; més endavant traduï al francès, en prosa, *Canigó* (París 1889).

Quant a Latrobe, era un editor-llibreter de Perpinyà, molt vinculat al moviment renaixentista del Rosselló.

Sabem d'una altra coneixença feta aleshores per Verdager a Perpinyà, per una cara posterior inèdita a Puiggarí, sense data, que devia ésser del febrer de 1882, on el poeta diu: «Si V. veu per casualitat a l'amable M. Leon Fabre de Llaró que tingui la ditxa de conèixer en casa de V., tinga la bondat de dir-li que li agraeisc infinitament sa proposta de fer-me soci de la Societat d'Agricultura i Ciències de Perpinyà». Fabre exercia de notari, fou arxiver de la biblioteca municipal d'aquella ciutat i era secretari de la Societat Agrícola, Científica i Literària del Pirineu Oriental. Es veu que mossèn Cinto, en escriure a Puiggarí, ho féu també a Fabre agraint-li el nomenament de soci, alhora que trametia per a la Societat exemplars de *L'Atlàntida* i *Idillis i cants místics*, cosa que sabem per la lletra de resposta de Fabre de 26 de febrer (*Epistolari de J.V.*, iii, 197 i s.) en la qual, després d'un elogi de *L'Atlàntida*, escriu: «J'ai toujours regretté de n'avoir connu que quelques heures avant son départ de Perpignan monsieur Jacinto Verdager, que j'avais eu l'honneur de recevoir pendant toute une semaine à la Bibliothèque communale, dont j'étais alors le conservateur».

No és sabut, almenys per mi, l'origen de les relacions de mossèn Cinto amb el que seria l'amic seu més constant i addicte del Rosselló: Justí Pepratx (Ceret 1828-Perpinyà 1901), notari, escriptor i poeta en català; l'any 1880 sortí el seu primer llibre de tema rossellonès *Ramellet de proverbis*. Hagueren de conèixer-se en un dels sojorns de mossèn Cinto a la Presta o bé l'any següent; la referència més antiga que en tenim és una excursió que ambdós

feren a les Corberes la tardor de 1881 (Casacuberta, *Estudis sobre Verdaguer*, 170). Poc després, el 3 de desembre d'aquell any, «La Veu del Montserrat» notificava que Pepratx treballava en la traducció francesa de *L'Atlàntida* en vers. Es pot dir que aquesta traducció la féu en competició amb la d'Albert Savine en prosa; aquest, escriptor i crític literari parisenc, que, anticipant-se a Pepratx havia demanat permís a Verdguer per a traduir el poema amb carta del 16 octubre 1879, el publicà en el periòdic «Le Midi Littéraire» d'Ais de Provença l'any 1881, i sortia en format de llibre el gener de 1884, acompanyat d'un extens estudi sobre la Renaixença catalana. Coincidí, en el mateix mes i any, amb l'aparició de la traducció de Pepratx, més afortunada (l'any 1900 se'n portaven fetes sis edicions). No fou l'única obra de Verdaguer que el notari-poeta rossellonès traduiria.

Las relacions de mossèn Cinto amb Pepratx assoliren d'antuvi una gran cordialitat que aniria en augment, alhora que aquest es convertia en el més esforçat cabdill de la renaixença catalana al Rosselló i de la fraternització amb els poetes i escriptors del Principat. Ja l'any 1883 presidí el primer grup de rossellonesos que vingueren a la capital amb motiu del 25è aniversari dels Jocs Florals. Al cap d'un mes, el més granat dels homes de lletres d'ací anaren al Rosselló, on foren rebuts cordialment pels d'allà, l'ànima dels quals foren Pepratx i el rector de Banyuls mossèn Rous; en una de les sessions literàrio-patriòtiques, on foren llegits fragments del poema *Canigó* en què treballava Verdaguer, aquest i Guimerà foren homenatjats amb corones.

Amb motiu d'aquests i successius actes de germanor, a cap dels quals no deixà d'assistir, mossèn Cinto pogué eixamplar les relacions amb noves coneixences de rossellonesos, per tots els quals fou sempre admirat i venerat com el qui més. De tots ells, cal concedir el lloc d'honor a Justí Pepratx, l'amic fidelíssim que tothora li demostrà una gran estimació, el defensor a ultrança seu allà i ací en els dies de prova, quan l'autor de *L'Atlàntida* i *Canigó* serà titllat de boig i es veurà abandonat pels lletrats catalanistes, amics seus d'antany, de Barcelona.

Notes

1. Sobre la influència del poema canigonenc en l'origen de les relacions entre catalans i rossellonesos, cf. el meu article «*Canigó* i el desvetllament e la consciència catalana al Rosselló», «*Criterion*» núm. 7, any 1961.

2. En arribar la primera vegada a la Presta, Verdaguer hagué de quedar impressionat per la grandiositat del balneari i del lloc estratègic, en un repeu del Costabona, on s'havia edificat. heus ací la descripció que en fa C. Bosch de la Trinxeria (*Excursions y casseres en los Alts Pirineus Catalans*, «*La Il·lustració Catalana*», 15 abril 1886): «A uns 8 quilòmetres [del poble de Prats de Molló, al terme municipal del qual pertanyia el veïnat de la Presta], seguint una hermosa carretera, Tech amunt, es troba el gran establiment termal de la Preste (1200 d'altura). Sembla impossible que en lloc tan selvatge s'hagin pogut construir uns edificis tan grandiosos i confortables. Estan ados-

sats contra els cingles; s'hi han obert pas a barrinades. Los voltants... són alts cingles de pedra calcinal que rodegen l'establiment; lo riu Tech corre encaixonat a son peu... A 1200 metres d'altura no es coneix l'estiu; tothom va vestit d'hivern». En un altre lloc (*De Barcelona als banys termals de la Preste, Alt Vallespir*, del llibre *Records d'un excursionista*, 387), Bosch diu: «Arribem a la Preste, establiment grandios, confortable, com els millors hotels d'Aigües Bones i Cauterets... Grans salons, cambres ben moblades, galeria de banys, menjador immens; a dinar som 150 a primera taula i 100 a la segona». Per a més dades, cf. «La Hormiga de Oro», any 1886, pàgs. 525 i 527, on hi ha un gravat del balneari, consistent en diversos cossos d'edifici, de tres i quatre pisos, i una església. L'explicació del gravat diu així: «Aguas alcalino-sulfurado-sódicas de diversos manantiales, 17.000 litros diariamente. Temperatura de las aguas, 45°, agradable al paladar. Obra prodigiosa en personas que padezcan enfermedades de las vías urinarias o aparato respiratorio, por crónicas que sean... Más de 300 habitaciones, 8 grandes salones, 3 magníficas salas de baños e inhalaciones, café, telégrafo [sabem que també hi havia una biblioteca, on Verdaguer degué passar bones estones] y una bien construida carretera que enlaza con Amelie-les-Bains y Perpiñán, y por un pintoresco camino que, trepando por los riscos pirineicos, le une a España por Camprodón. La temperatura en pleno verano es de 15 a 18 grados».

3. En el llibre *De ma cullita*, 81, Bosch de la Trinxeria diu les excursions que es podien fer des de la Presta: «Tech amunt, fins a ses fonts (2400 metres), cima de Costabona (panorama admirable), les Esquerdas de Rojà, Pla Guillem, Pla de Campmagre; i si hi ha prou delit, el cim de Balaig (Canigó, 2785 metres); però per fer aquesta ascensió es necessita portar provisions i passar la nit dins les barraques de pastors. «Bosch fa elogis de les excelents comunicacions del Pirineu francès, que contrastaven amb les de la vessant espanyola «tan poc practicable». «En la conca del riu Tech —el Boló, Ceret, Amelie, Arles, Prats de Molló, la Preste— un queda sorprès de trobar tan bons camins i tan bon hostatge. Les carreteres provincials i veïnals són ben cuidades; vos porten al centre d'excursions.» Els balnearis eren qui demostraven més interès en llur conservació; l'ascensió al Balaig era més fàcil des que aquells havien fet construir graons al darrer tram, conegut per «la xemeneia».

4. El luxe i alt nivell social eren comuns als balnearis de més anomenada arreglats al llarg del Pirineu francès —el Volú, Amelie, la Presta, Vernet, Luchon, Cauterets. El renom els venia de lluny a tots ells. En 1840 el municipi de Banys d'Arles canvià de nom pel d'Amelie-les-Bains, en homenatge a la reina Amèlia de Borbó, esposa de Lluís Felip, que hi passaven temporades. Els poetes i escriptors romàntics de més celebritat —Chateaubriand, Lamartine, Taine— ensem contribuïren a posar de moda el Pirineu francès. Hyppolyte Taine, en el seu llibre *Voyage aux Pyrenées* (1858), mostra la seva admiració per les muntanyes de Tarbes i alludeix la societat refinada que trobà als balnearis de Luchon, Cauterets i Gavarni, en els quals hi havia hostes anglesos, espanyols i argentins, sense que hi manqués el tipus de turista científic característic de l'època, com un extravagant botànic en perpetu èxtasi davant la rica flora pirinenca, semblant als que descriuen Jules Verne, Bosch de la Trinxeria i Massó i Torrents (*Recorts de noy en Croquis pirinenchs*). Joan Maragall, en carta datada a Cauterets el 26 d'agost 1901, escrivia al seu amic Antoni Roura: «Aquí hi ha un luxe horrorós, que en les dones arriba fins a lo ridicul... Ja voldria tornar a ser a la fresca espontaneïtat de Camprodón». Cf. encara l'article *Ville d'eaux* (O. C. de J. Maragall, ed. 1935, XIX, 158).

5. Són en poder de Miquel Grau, de València; devem a Josep M. Domingo, de l'Hospitalet de Llobregat, la comunicació de llurs textos, així com la d'unes interessants notes d'estudi seves referents a les cartes.

6. Heus ací uns fragments de l'ascensió al pic de Balaig: «Sota el puig de Balaig hi ha una immensa congesta, i sota un gorg horrorós que no es veu des del cim; més avall n'hi ha alguna altra. Al bell cim hi ha una barraqueta, plena casi sempre de neu gelada que el vent hi rebat. Lo camí per baixar, anomenat xemeneia, és perillós, puig un sempre té el precipici als peus, i això que és la banda menys acinglerada de Canigó. En lo racó que forma amb lo... hi han 3 o 4 estanys, l'un alimentant-se amb l'aigua de l'altre, lo del mig tan gran com la plassa dels Màrtirs de Vic i rodó, blau i encantador entre congestes i sota el cingle, d'on li raja a torrents d'aigua gelada. Dalt en los cims sols hi ha algun pi i alguna soca vella penjada serra avall, recort dels immensos boscatges que hi hauria... Allí es veuen unes floretes blanques de 4 pètals i tronc llarguet i fulles primes i llargues com jonquets, campanetes, lliris blaus, que és la flor més bonica de per allí, i desseguit comencen les boixeriques, planta semblant al boix que no passa de 4 pams i que cobreix vessants enteres de muntanya com un immens tapís verd (boixeda florida)...». Anomena més plantes i afegeix: «Les altres herbes i flors que he vist són il·lèmena, violes les més grosses de cama i flor que he vist mai (a 7 de juliol)...». Per l'esment d'aquesta data sabem que era la segona ascensió (any 1880) que Verdaguer feia al Canigó. A la mateixa llibreta es troba aquesta bella llegenda vallespirenca: «Cambra de les Encantades. És a vora el camí de Coil d'Ares a Prats de Molló, un quart lluny d'eix poble; per altre nom se diu Roca gallinera. En altre temps diu que hi vivien les encantades, donzelles no batejades, molt hermoses, que sols sortien de nit, i si de dia sortien es feien invisibles. Com en altres paratges en què n'hi havia, estenien cada cap de setmana la bugada; i algun viatger veient-la blanquejar, s'hi atansava per poder-ne haver un llenç o llençol, mes mai no podia lograr, retirant-se-li a l'anar a posar-hi les mans, i llavors se sentien a dins la cova grans rialles. Lo mateix se conta de la cova (mina de ferro) de Santa Maria, vora el xaragall que desemboca a can Bonet (casa vora el carrer dels banys)». D'una revista francesa que degué llegir aquells dies, Verdaguer transcriví, traduït per ell, el següent fragment d'un article de Guilbert: «Lo Rosselló està tallat en 6 valls, cadascuna servint de llit a una de les riberes torrencials que baixen de les veïnes muntanyes. Eixes són: *Cerdanya*, per a on es passeja el Segre abans d'entrar a Espanya; *Capcir* on l'Aude pren sa font abans de donar son nom a un departament veí; *Fenollet*, d'a on l'Agli se'n porta tots los anys algun tros de bona terra al mar; *Conflent* que el Tet travessa de llarg a llarg; *Aspres* que el Reart enriqueix; i en fi, *Vallespir*, per on el Tec fa rodolar ses ones després de Costabona».

7. En poder de les nêtes del coronel perpinyanenc, senyores Dumas del mas Donat, Perpinyà; ens han estat gentilment comunicades per la senyoreta Maria Grau, bibliotecària de la Universitat d'aquella ciutat.

8. Juntament amb la carta es conserva la còpia autògrafa de Verdaguer de la cançó *Lo romeu*, que comença: «Lo romeu i la romeua / van a missa a Montserrat; / la romeua va descalça, / lo romeu va descalçat... / La romeua està prenyada, / no sab l'hora del seu part». No figura en *Jacint Verdaguer, collector de cançons popular*, de Casacuberta. Amb les cartes hi ha també la transcripció d'una altra cançó sense títol, de certa extensió, que fa: «Mare de Déu del Coral, / de la terra llum i guia, / emperadora del cel, / dels devots que en vós confien. / Ajudau, / ajudau, Verge Maria / del Coral. / Vila de Prats de Molló, / molt gran n'és la teva ditxa...». A l'acabament hi ha aquesta nota: «Joan Vidal, aplegador, 30 anys ha que lo copià, me digué aqueix romans, que ell havia après en un pergami de 1585, robat fa poc temps junt amb altres objectes del Coral». La Mare de Déu del Coral es venera al santuari del seu nom, del municipi de Prats de Molló, prop de la frontera franco-espanyola (*Gran Enciclopèdia Catalana*).